

**КЫРГЫЗ-ТҮРК МАНАС УНИВЕРСИТЕТИ
КООМДУК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУ
ЭКОНОМИКА БӨЛҮМҮ**

**«ТЫШКЫ СООДАНЫН КЫРГЫЗСТАНДЫН
ЭКОНОМИКАЛЫК ӨСҮШҮНӨ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ»**

МАГИСТРДИК ДИССЕРТАЦИЯ

Эльнура ТУРСУНБЕКОВА

БИШКЕК 2015

**КЫРГЫЗ-ТҮРК МАНАС УНИВЕРСИТЕТИ
КООМДУК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУ
ЭКОНОМИКА БӨЛҮМҮ**

**«ТЫШКЫ СООДАНЫН КЫРГЫЗСТАНДЫН
ЭКОНОМИКАЛЫК ӨСҮШҮНӨ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ»**

МАГИСТРДИК ДИССЕРТАЦИЯ

Эльнура ТУРСУНБЕКОВА

Жетекчи

Доц. Др. Дамира ЖАПАРОВА

БИШКЕК 2015

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган : Эльнура Турсунбекова
Университет : Кыргыз-Түрк “Манас” Университети
Багыты : Экономика
Иштин сыпаты : Магистрдик диссертация
Беттердин саны : XVI + 115
Бүтүрүү датасы : 03/06/2015
Илимий Жетекчи : Доц. Док. Дамира Жапарова

«ТЫШКЫ СООДАНЫН КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭКОНОМИКАЛЫК ӨСҮШҮНӨ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ»

Өлкөнүн улуттук чарбасын жандандырууда, өлкө ичинде экономикалык өсүштү камсыз кылууда тышкы соода саясатынын туура жүргүзүлүшү чоң таасир берет. Өзгөчө өлкөнүн экспорт потенциалынын жогорулоосуна, улуттук өнөр жай жана башка ишканалардын атаандаштык позицияларынын жогорулоосуна, дүйнөлүк рынокто өз ордун табуусуна жардам берет жана экономикалык өсүштү камсыз кылат. Өлкөнүн экономикасын жандандырууда тышкы сооданын маанилүүлүгү, анын эң негизги көрсөткүчтөрү болгон экспорт, импорттун экономикалык өсүш менен болгон байланышы кеңири талкууланган темалардын бири. Бул боюнча экономикалык теорияда изилденген теориялык жана эмпирикалык эмгектерге таянып айта турган болсок, экспорттун экономикалык өсүшкө оң таасир берээрин байкайбыз. Экономиканын өсүшүнө себептүү деп экспортту эсептөө менен бирге, экспорт жана экономикалык өсүш арасында себептүүлүк байланышы экспорттон экономикалык өсүшкө карата, экономикалык өсүштөн экспортко карата да болушу мүмкүн экени далилденген. Өзгөчө экспорт менен экономикалык өсүш арасында карама-каршы себептүүлүк байланыштын болушу мүмкүн же болбосо алардын арасында эч кандай байланыштын болбой калышы да мүмкүн. Бул магистрдик иштин негизги максаты да ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасындагы тышкы сооданы, тагыраак айтканда экспорт жана импорттун структурасын изилдөө, ошондой эле тышкы сооданын экономикалык өсүшкө таасирин баалоо, экспорт, импорт жана экономикалык өсүш арасында себептүүлүк анализин жүргүзүү.

Бул магистрдик диссертацияда, экономика илиминде тышкы соода көрсөткүчтөрү болгон экспорт, импорттун экономикалык өсүш менен болгон байланышын изилдеген эмгектер арасында анализ жүргүзүлгөн. Анализдин жыйынтыгында экономикалык теорияда тышкы сооданын экономикалык өсүшкө таасири жана алардын кандай жыйынтыктарды алып келээри боюнча бирдиктүү бир ой жок экени байкалды. Буга чейинки каралган теорияларды системалаштырып келгенде, экспорт экономикалык өсүшкө жалпы суроо-талап жана сунушту стимулдаштыруу менен таасир берээри аныкталган. Жалпы суроо-талаптын стимулдаштырылышы түздөн түз экспорттун өсүшү менен жүргүзүлөт, ал эми кыйыр түрдө ишчилердин айлык маянасынын жогорулашы, ишканалардын кирешеси, салык жана бажы төлөмдөрдүн жогорулашы менен жүргүзүлөт. Бул бара-бара керектөө чыгымдарынын өсүшүнө, ишканалардын инвестициясына жана албетте мамлекеттик чыгымдардын жогорулоосун алып келет. Жалпы сунушту стимулдаштыруу түздөн түз экспортко багытталган тармактарда өндүрүштүн көлөмүн жогорулатуу аркылуу жүргүзүлөт. Импорттун экономикалык өсүшкө

таасир этүү механизми ар тараптуу болуп кетээри маалым болгон. Бир жагынан импорттун өсүшү улуттук товар жана тейлөөнүн жалпы талабынын төмөндөшүнө, натыйжада жалпы сунуштун төмөндөшүнө алып келет. Башка жагынан караганда ишканаларга технологиясы жогору товарларды импорттоо улуттук экономикалык өсүштү стимулдаштырат.

Эмпирикалык изилдөөдө Кыргызстандын 1992-2013-жылдар арасындагы экспорт, импорт жана экономикалык өсүш себептүүлүк байланышынын анализи жүргүзүлдү. Бирдиктү тамыр тестинин жыйынтыгына караганда баардык сериялардын деңгээлде стационардуу болгону көрсөтүлдү. Грэнджер себептүүлүк тестинде экономикалык өсүш, экспорт жана импорт арасында себептүүлүк байланышы каралган, тесттин жыйынтыгына ылайык импорт→экспорт бир тараптуу байланышы жана импорт→экономикалык өсүш байланышында да бир тараптуу байланыш бар экени маалым болду. VAR анализинин жыйынтыгына карасак экономикалык өнүгүү менен тышкы сооданын ортосунда, өзгөчө импорттун оң байланышы бар экендиги, ал эми экспорт жана экономикалык өсүш арасында байланыштын жок экендиги аныкталды. Импорт менен экспорттун ортосунда оң, тыгыз байланыш бар, жана бул байланыш убакыттын өтүшү менен жогорулоосун көргөздү. 2013-жылда өнөр жай товарлары жана ар кандай даяр буюмдар 24,7%ы импорттолгон болсо, ошол эле учурда экспортко өнөр жай товарлары жана ар кандай даяр буюмдар 19,3% чыгарылган, ошол эле көрүнүш машиналар жана транспорттук жабдууларда ж.б. байкалган. Бул байланыш Кыргызстандын экономикасында ошол эле импорттолгон товарлардын кайрадан экспортко багытталышы, тагыраак айтканда реэкспорт бар экенин тастыктады. Жалпылап айтканда экономикалык өсүштөгү өзгөрүү импортко байланыштуу, узак мөөнөт аралыгында 80%таасир берет. Ошондой эле көрүнүш экспорттон байкаса болот. Экспортто узак мөөнөт аралыгында импорттун таасири 76 % түзөт. Муну менен биз Грэнджер себептүүлүк тестинде чыккан жыйынтыкты, импорттун экономикалык өсүшкө жана экспортко таасирин VAR анализи менен дагы бир жолу тастыктадык.

Демек Кыргызстанда Бажы биримдигиндеги тарифтер коюлуп, ишке киргизиле баштаганда импорттук товарлардын баасы жогорулап, көлөмү төмөндөйт, бул учурда биздин өлкөдө экспорттун натыйжасында жүргүзүлүп жаткандыктан реэкспортко багытталган экспорттун көлөмү төмөндөйт, муну менен бирге экономикалык өсүш да төмөндөйт. Бажы биримдигине кирүүдө экономикалык өсүштү камсыз кылуу үчүн өлкөнүн ичинде инвестициянын негизинде кайра иштетүүчү өнөр жайларды куруу, өндүрүштөрдү жогорулатуу керек. Импорттун жана экспорттун структурасын өзгөртүү зарылчылыгы бар. Учурда экспортко көбүнесе иштетилбеген чийки зат чыгарылууда, ал эми импортто жай гана өндүрүлгөн товарлар, даяр прордукт импорттолууда. Эгер өлкө ичине жогорку сапаттагы өндүрүшкө багытталган технологияларды импорттоо менен кайра иштетүүчү өнөр жай ишканаларын курулса экономикалык өсүш көрсөткүчтөрү жогорулайт. Себеби жогорку сапаттагы технология товарлары өндүрүштүн көлөмүн жогорулатуу менен экономикалык өсүштү камсыз кылат. Кайра куруучу ишканаларды ачуу менен калкты жумуш орду менен камсыз кылынат жана экспорттоо турган товардын баасы жогорулайт, бул өлкөнүн кирешесин жогорулатат. Экспортко чийки зат чыгарбастан жарым иштетилген жана кайра иштетилген товарларды чыгаруу керек.

Ачык Сөздөр: Тышкы соода, ИДП, Экономикалык өсүш, Экспорт, Импорт, Кыргызстан экономикасы, Грэнджер тести, VAR анализи.

ÖZ

Yazar : Elnura TURSUNBEKOVA
Üniversite : Kırgızistan-Türkiye “Manas” Üniversitesi
Bilim Dalı : İktisat
Tezin Niteliği : Yüksek lisans tezi
Sayfa Sayısı : XVI + 115
Mezuniyet Tarihi : 03/06/2015
Tez Danışmanı : Doç.Dr. Damira CAPAROVA

DIŞ TİCARETİN KIRGIZİSTAN’IN EKONOMİK BÜYÜMESİNE ETKİSİ

Ülkede ulusal ekonominin canlandırılması ve ekonomik büyümenin sağlanması için dış ticaret politikasının doğru düzgün yürütülmesi çok etkiler. Dünya ekonomisindeki yerini bulmak ve ekonomik büyümeyi sağlamak için, ulusal sanayi ve diğer işletmelerin rekabetçi konumunu iyileştirmek ülkenin ihracat potansiyelinin geliştirilmesinde özellikle yararlı.

Dünyaca en çok tartışılan konulardan biri ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkidir. Ekonomik teorideki araştırılan teorik ve ampirik çalışmalara göre ihracat ülkenin ekonomik gelişimi için olumlu bir etkisi vardır. Geçtiğimiz 35 yılda, birçok gelişmiş ülkeler önce kullanan "ithal yoluyla ekonomik büyümeyi sağlamak" tan "ihracat yoluyla ekonomik büyümeyi sağlamak" politikasına geçmişlerdir. Ekonomik büyümenin nedeni ihracat derken, ihracat ile ekonomik büyüme arasında nedensel bir ilişki var olduğu ve bu nedensellik ekonomik büyümeden ihracata doğru, ihracattan ekonomik büyümeye doğru oluşabilirliği kanıtlanmış. Özellikle ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki zıt nedensel ilişki olabilir, ya da hiç bağlantı olmayabilir. Bu çalışmanın temel amacı da buna bağlı, Kırgız Cumhuriyeti'nin dış ticaretin, yani, ihracat ve ithalat yapısı, yanı sıra dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik analizi, dış ticaret etkilerinin değerlendirilmesidir.

Yapılan lisans tezinde ekonomik büyüme ve dış ticaret arasında gerçekleştirilmiş çalışmalar arasında analiz yapıldı. Analiz sonucunda iktisat teorisinde, dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisi konusunda araştırmacıların görüş birliği olmadığı görülmektedir. Dikkate alınmış teorilerin sonucunda onları sistematik hale getirdiğimizde ihracat artışı, toplam talep ve arzı stimül ederek ekonomik büyümeye neden olacak. uyarılmış Toplam talebin stimül edilmesi doğrudan ihracatın yükselmesi ile, dolaylı çalışanların maaşlarını, firmaların gelirini ve gümrük vergileri artırarak yapılır. Bu giderek tüketici harcamalarındaki artış, firmaların yatırım yapmasına ve hükümet harcamalarındaki artışa yol açar. Toplam arzı stimüle etmede doğrudan ihracata odaklı sektörlerde üretim hacmini yükselterek gerçekleştirilir. Ekonomik büyüme üzerindeki ithalatın etkisinin mekanizması çok yönlü, bir yandan ithalatın artışı iç mal ve hizmetlerin toplam talebin azalmasına yol açar, sonuçta toplam arzın düşmesine neden olur. Öte yandan firmalara yüksek teknoloji ürünleri ithal ederek ulusal ekonomik büyümeyi teşvik eder.

Ampirik bir çalışmada 1992-2013 yılları arasında Kırgızistan'da ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi analiz yapılmıştır. Birimkök testi sonucunda tüm serilerin durağan seviyede olduğu gösterildi. Granger nedensellik testinde ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edildi, testin sonucuna göre import → eksport arasında tek taraflı bir ilişki olduğu ve import → ekonomik büyüme arasında tek taraflı ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. VAR analizi sonucuna göre ekonomik büyüme ve dış ticaret arasında, özellikle ekonomik büyüme ile ithalat arasında pozitif bir ilişki olduğu ve ihracat ile ekonomik büyüme arasında hiçbir bağlantı yok olduğu kanıtlanmıştır. İthalat ve ihracat arasında pozitif yakın bir ilişki vardır ve bu ilişki zamanla artar. Ekonomik büyümedeki değişimler ithalata bağlı, uzun bir süre içinde % 80 etkiler. Aynı durum ihracat ile ithalat arasında gözlenebilir, uzun süre içinde ihracat ithalatı % 76 etkiler. Böylece Granger nedensellik testinde elde edilen, ithalatın ekonomik büyümeye ve ihracata etkisi VAR analizinde de kanıtlanmıştır.

Sonuç olarak Kırgızistan'da ekonomik büyüme ve dış ticaret arasında, özellikle ithalat üzerinde olumlu bir ilişki var olduğu ve aynı anda ihracat ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir bağlantı yok olduğu sonucuna varılmıştır. İhracat ile ithalat arasında yakın ve pozitif bir ilişki var olduğu ve bu ilişki zaman geçtikçe yükselmeyi gösterir.

Yani Kırgızistan'da Gümrük Birliği tarifeleri uygulandıkça, ithal malların fiyatları artacak bu nedenle hacmi düşecek, ülkemizde ihracat ithalat ile bağlı olduğu için ihracat hacmi düşecek, sonuçta ekonomik büyüme de inecek. Gümrük Birliği'ne giriyorken ekonomik büyümeyi sağlamak için yatırımın yardımı ile sanayi işletmeleri kurmak, üretimi artırmak gerekiyor. Bundan başka ihracat ve ithalat yapısını değiştirmek önemlidir. Ülke içine kaliteli teknolojileri ithal ederek yeniden işleme fabrikası, sanayiye oluşturmak gerek. Yüksek teknoloji malları üretim hacmini artırarak ülkemizin ekonomik büyümesini sağlayacak. Bu tür fabrikaların varlığı, işçileri iş ile sağlar ve ihracat malların fiyatını artırır, bu da ülkenin gelirini artırır. İhracata hammadde üretmeden yarım kullanılan veya tamamen kullanılan malları üretmemiz lazım.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, GSYİH, ekonomik büyüme, ihracat, ithalat, Kırgızistan ekonomisi, Granger tesri, VAR analizi.

АБСТРАКТ

Автор : Эльнура Турсунбекова
Название ВУЗа : Кыргызско-Турецкий университет “Манас”
Направление : Экономика
Тип диссертации : Магистерская Диссертация
Количество страниц : XVI + 115
Дата окончания учебы : 03/06/2014
Научный руководитель : Доц.Др. Дамира Жапарова

ВЛИЯНИЕ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ КЫРГЫЗСТАНА

Для оживления национального хозяйства и обеспечения экономического роста страны оказывает влияние политика внешней торговли. Способствует в повышении экспортного потенциала страны, в усилении конкурентных позиций национальных промышленных и других предприятий, в нахождении своего места в мировой экономике и обеспечивает экономический рост. Одна из самых обсуждаемых тем, это связь между основными показателями во внешней торговле импортом, экспортом и экономическим ростом. Если опираться на исследованные в экономической теории теоретические и эмпирические труды, то экспорт оказывает на экономическое развитие положительное влияние. Посчитав, причину экономического роста и экспорта доказано, что причинная связь между экспортом и экономическим ростом может быть от экспорта к экономическому росту и от экономического роста к экспорту. Особенно между экспортом и экономическим ростом может быть противоположная причинная связь или между ними вообще не может быть связи. Основная цель этой магистерской работы состоит в исследовании внешней торговли Кыргызской Республике, то есть структуры экспорта и импорта, а также оценка влияния внешней торговли на экономический рост и проведение причинного анализа между экспортом, импортом и экономическим ростом.

В этой работе проведена связь между экономическим ростом и внешней торговлей, сделан анализ среди исследований по теме. В экономической литературе наблюдается, что нет единого мнения относительно влияния внешней торговли на экономический рост об итогах. Если систематизировать теории, которые были рассмотрены, то экспорт влияет на экономический рост, стимулированием общего спроса и предложения. Стимулирование общего спроса ведет к росту чистого экспорта, косвенно за счет повышения заработной платы рабочих, повышения дохода фирм и таможенных пошлин. Это ведет к росту потребительских расходов, к повышению инвестиций фирм и государственных расходов. Стимулирование общего предложения ведется в ориентированных на экспорт секторах за счет повышения объема производства. Механизм влияния импорта на экономический рост разный, с одной стороны повышение импорта ведет к понижению общего спроса на отечественные производства, в итоге падает общее предложение. С другой

стороны импортирование в фирмы высокотехнологичные товары стимулирует национальный экономический рост.

В эмпирическом исследовании проведен анализ причинной связи между экспортом, импортом и экономическим ростом в Кыргызстане 1992-2013 годы. Итог единого корневого теста показал, что все серии являются стационарными. В причинном тесте Грэнджера рассмотрена причинная связь между экономическим ростом, импортом и экспортом, в результате теста связь импорт→экспорт является односторонним и связь импорт→экономический рост тоже односторонняя. В результате анализа VAR между экономическим ростом и внешней торговлей, особенно импортом есть положительная связь, а между экспортом и экономическим ростом нет связи. Между импортом и экспортом положительная тесная связь и эта связь со временем растет. В 2013 году были импортированы 24,7% производственных товаров и прочих готовых продуктов, в то же время они же экспортированы 19,3%. Такие же явления можно увидеть и в транспортно-машинных оборудованиях. Это связь доказывает, что в экономике Кыргызстана есть такое явление, как импортированные товары заново экспортируются, тем самым показывая о существовании реэкспорта. В общем, изменение в экономическом росте связано с импортом, в длинный период влияет на 80%. Такое же положение можно понаблюдать в экспорте. В экспорте в длинный период влияние импорта составляет 76%. Этим мы доказали итог, полученный из теста причинности Грэнджера и влияние импорта на экономический рост и экспорт, через анализ VAR.

В итоге исследования определено, что в Кыргызстане между экономическим ростом и внешней торговлей, особенно импортом есть положительная связь, а между экспортом и экономическим ростом связи нет. Между экспортом и импортом есть положительная тесная связь, и она со временем показывает рост.

Итак, когда в Кыргызстане будут введены тарифы Таможенного союза, цены на импортные товары повысятся, объем уменьшится, так как в нашей стране экспорт ведется в результате импорта. Объем направленного на реэкспорт уменьшится, а с ним уменьшится и экономический рост. С входом в Таможенный союз, для обеспечения экономического роста внутри страны на основе инвестиций, нужно построить перерабатывающую промышленность, повысить производства. Есть необходимость изменения структуры экспорта и импорта. Импортировав, направленные на производство, высококачественные технологии построить заводы перерабатывающей промышленности. Потому что высококачественные технологичные товары, повышая объем производства, обеспечивают экономический рост. Открывая перерабатывающие заводы, население обеспечивается работой и повышается цена товаров, направленных на экспорт, а это повышает доходы страны. На экспорт вместо сырья нужно вывозить полупереработанные или переработанные товары.

Ключевые слова: Внешняя торговля, ВВП, экономический рост, Импорт, Экспорт, экономика Кыргызстана, тест Грэнджера, VAR анализ.

ABSTRACT

Author : Elnura TURSUNBEKOVA
University : Kyrgyzstan-Turkey "Manas" University
Department : Economics
Type of Dissertation : Master's Thesis
Number of Pages : XVI + 115
Graduation Date : 03/06/2015
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Damira Zhaparova

INFLUENCE OF FOREIGN TRADE TO ECONOMIC GROWTH OF KYRGYZSTAN

The revitalization of the national economy and economic growth of the country is very influenced by the proper conduct of foreign trade policy. Particularly helpful in improving the country's export potential in improving the competitive position of national industrial and other enterprises, to find their place in the world economy and ensure economic growth. One of the most discussed topics is the relationship between the import, export and economic growth. If you rely on economic theory studied in theoretical and empirical work, the export has a positive impact for the economic development of the country. Over the past 35 years, many developed countries have moved from "economic growth at the expense of importing" to "economic growth through export." The studying about the cause of economic growth and exports proved that a causal relationship between exports and economic growth may occur from exports to economic growth and the economic growth of the export. Especially between exports and economic growth can be the opposite causal relationship between them, or there can be no connections at all. The main objective of this master's work related to this, the study in the Kyrgyz Republic's foreign trade, that is, the structure of exports and imports, as well as the assessment of the impact of foreign trade on economic growth and causal analysis between exports, imports and economic growth.

In the studied master's thesis the economic science connection conducted between economic growth and foreign trade analysis among the studied works. As a result of analyzed economic theory, it is observed that there is no consensus on the influence of foreign trade on economic growth and on account of the outcome. If systematize the theories that have been considered, the effect on export growth, aggregate demand and supply by stimulating them. The stimulated aggregate demand leads directly due to an increase in net exports, indirectly by increasing the salaries of employees, firms increase revenue and customs duties. This leads to an increase in consumer spending, an increase in investment firms and government spending. Stimulation of the total supply is carried out in export-oriented sectors by increasing production volume. The mechanism of the effect of imports on economic growth is different, first the increase in imports leads to a decrease in

the overall demand for domestic goods and services, resulting in the total supply falls. On the other hand importing firms in high-tech products stimulate national economic growth.

At the same time with empirical research in causal relationship between exports, imports in 1992-2013 there was a research in economic growth in Kyrgyzstan as well. The single root test showed that all the series are stationary.

In the causal test of Granger considered causal relationship between economic growth, imports and exports, as a result of the test is one-sided relationship import→export and communication import→economic growth only. An analysis of the VAR between economic growth and foreign trade, especially import is a positive link between exports and economic growth, and there is no connection. There is a positive and close relationship between imports and export, however this relationship increases with time. In general, changes in economic growth due to the import into a long period affect are 80%. The same situation can be observed in exports. In the export of a long period of effect of imports is 76%. Thus we have proved the result, released from the Granger causality test and the impact of imports on economic growth and exports through the analysis of VAR.

As a result, the study determined the connection between economic growth and foreign trade, especially import is a positive link, but there is no any connection between in export and economic growth. There is a close and positive relationship between export and import also this influence shows good growth by time.

So when Kyrgyzstan will get into tariffs of the Customs Union, and when it gets to work, the prices of imported goods will rise, and the volume of import will reduced, at this moment the export in our country depends on import, and if the import gets down the effect for export is negative as well. With the entry into the Customs Union, we should ensure economic growth in the country on the basis of investment, and build the processing industry, to increase the productions . It is important to consider the change the structure of exports and imports. With the import of production such as high-quality technologies it is meant to build re-processing factory industry. Because the high-tech goods increase the volume of production and ensure the economic growth in our country. On the other side with existence of such factories the population is provided with work and it increases the price of goods aimed for export, and this increases the income of the country. Instead of producing raw materials it is more beneficial to reproduce the half used or completely used goods.

Key words: Foreign trade, GDP, economic growth, exports, imports, Granger-causality tests, VAR analysis

БАШ СӨЗ

Өлкө ичинде тышкы соода байланышы экономиканы жөнгө салууда жана экономикалык өсүштү камсыз кылууда аябай активдүү фактор катары каралып келет. Себеби белгилүү бир тышкы соода стратегиясы өлкөнүн дүйнөлүк эмгек бөлүштүрүүсүндө, өнүгүп келе жаткан рынок экономикасында орун табууга түрткү берет. Тышкы экономикалык байланыштардын активдүү кеңейтилиши өзгөчө чектүү экономикалык жана финансылык күчкө, жетишсиз жана оңой алынбай турган жаратылыш ресурстарына ээ болгон жана ички рыногу кичине болгон өлкөлөргө актуалдуу. Бул байланыштардын өнүктүрүлүүсү экономикалык иш аракетти көзөмөлдөгөн ички нормаларды жана мыйзамдарды эл аралык стандартка жакындатууга көмөк көрсөтүү менен бирге өлкөгө дүйнөлүк тажрыйба жана билим күчүнүн киришин камсыз кылуу ошондой эле дүйнөлүк тажрыйбада колдонулган менеджмент тажрыйбаларына ээ болуу, аны менен бирге чет өлкөлүк рынокторду өздөштүрүү жагынан чоң пайда алып келет.

Бул изилдөөдө Кыргыз Республикасынын тышкы соода көрсөткүчтөрү болгон экспорт, импорттун структурасын изилдөө, ошондой эле тышкы сооданын экономикалык өсүшкө таасирин баалоо, экспорт, импорт жана экономикалык өсүш арасында себептүүлүк анализин жүргүзүү максатталган. Кыргыз Республикасындагы тышкы сооданын анын экономикалык өсүшүнө тийгизген таасирин изилдөөдө чыккан жыйынтыктардын экономикалык маанилүүлүгү анын тышкы сектордун Кыргызстан экономикасынын өнүгүшүнө жана туруктуу абалга алып келишине эффективдүү таасир этүүсүнө салымын кошот.

Магистрдик диссертацияны жазууда көптөгөн адамдардын жардамын жана колдоосун алдым. Өзгөчө, илимий жетекчим доц. док. Дамира Жапаровага жана изилдөөдө эмпирикалык анализдерди жасоодо жол көрсөткөн КТМУнин кенже илимий кызматкери Дамира Байгонушевага терең ыраазычылыгымды билдирем.

Турсунбекова Эльнура

Бишкек-2015

МАЗМУНУН

ЧЕЧИМ	ii
КЫСКАЧА МАЗМУНУ	iv
ÖZ.....	vi
АБСТРАКТ.....	viii
АВСТРАКТ.....	x
БАШ СӨЗ.....	xii
МАЗМУНУ.....	xiii
ТАБЛИЦАЛАР.....	xv
СҮРӨТТӨР.....	xv
КЫСКАРТЫЛГАН СӨЗДӨР.....	xvi
КИРИШҮҮ.....	1

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

ЭКОНОМИКАЛЫК ӨСҮШ ЖАНА ТЫШКЫ СООДА БАЙЛАНЫШЫНЫН ТЕОРЕТИКАЛЫК ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯЛЫК АСПЕКТИЛЕР.....4

1. ЭКОНОМИКАЛЫК ӨСҮШ ЖАНА ТЫШКЫ СОДА КОНЦЕПЦИЯСЫ, ТЕОРЕТИКАЛЫК ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ.....4
 - 1.1. Экономикалык өсүш..... 4
 - 1.2. Тышкы соода.....16
2. ТЫШКЫ СООДА ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК ӨСҮШ БАЙЛАНЫШТАРЫ БОЮНЧА ИЗИЛДЕНГЕН ЭМПИРИКАЛЫК ИЗИЛДӨӨЛӨР.....37

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

КЫРГЫЗСТАНДА ТЫШКЫ СООДА ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК ӨСҮШ.40

1. КЫРГЫЗСТАНДА ЭКОНОМИКАЛЫК ӨСҮШ ЖАНА УЛУТТУК КИРЕШЕ КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ.....41
2. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТЫШКЫ СООДАНЫН ӨНҮГҮҮСҮ..50
 - 2.1. Экспорт.....57
 - 2.2. Импорт66

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

КЫРГЫЗСТАНДА ТЫШКЫ СООДА ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК ӨСҮШ БАЙЛАНЫШЫНЫН АНАЛИЗИ.81

1. ЭМПИРИКАЛЫК ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯСЫ.....81

1.1. Бирдик тамыр тести. Стационардуулук анализи.....	81
1.2. Грейнджер себептүүлүк тести.....	83
1.3. Вектордук авторегрессия (VAR) модели.....	84
2. ЭМПИРИКАЛЫК АНАЛИЗДИН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ.....	86
ЖАЛПЫ ЖЫЙЫНТЫК.....	94
ÖZET.....	98
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР.....	112

ТАБЛИЦАЛАР

Таблица 1. Кыргызстанда ИДП көрсөткүчтөрү.	43
Таблица 2. Кыргыз Республикасынын тышкы соодасы.....	54
Таблица 3. 2013-ж. товарлардын айрым түрлөрүнүн экспорту.....	60
Таблица 4. (уландысы) 2013-ж. товарлардын айрым түрлөрүнүн экспорту.....	61
Таблица 5 Кыргыз Республикасынын аймактар боюнча экспорту.	64
Таблица 6 2013-ж. товарлардын айрым түрлөрүнүн импорту.....	70
Таблица 7. (уландысы) 2013-ж. товарлардын айрым түрлөрүнүн импорту	71
Таблица 8 Кыргыз Республикасынын аймактар боюнча импорту(миң доллар).	73
Таблица 9. Кеңейтилген Дикки-Фуллер (ADF) бирдиктүү тестинин жыйынтыгы	87
Таблица 10 VAR кечигүү узундугун аныктоочу критерийлер.	88
Таблица 11 Гренджер себептүүлүк тесттин жыйынтыгы.	88
Таблица 12 VAR модели (Vector Autoregression Estimates)	89
Таблица 13 Терс тамырлардын маанилери.	90
Таблица 14. Импорттун дисперсиясынын декомпозициясы	92
Таблица 15. Экспорттун дисперсиясынын декомпозициясы.....	92
Таблица 16. Экономикалык өсүш дисперсиясынын декомпозициясы	93

СҮРӨТТӨР

Сүрөт 1 Керектөөнүн туруктуу деңгээли.	13
Сүрөт 2 Манделль-Флеминг модели.....	34
Сүрөт 3 Киреше/валюталык курс координат системасында (Y/e)Манделль-Флеминг модели.....	35
Сүрөт 4 .Кыргызстанда киши башына ИДП (АКШ доллары учурдагы баа менен).....	44
Сүрөт 5 Кыргыз Республикасында 2000-2012 –жылдар аралыгында экономикалык өсүш темпи, мурунку жылга % менен.....	45
Сүрөт 6. 2009 жана 2013-жылдардагы ИДПтун өндүрүү түзүлүшү.....	45
Сүрөт 7 . Доллар курсунун акча которуулардын агылып кирүүсүнөн көз карандылыгы .	47
Сүрөт 8. Керектөө баа индексинин динамикасы (өткөн жылдын тиешелүү чейрегине карата чейрек)	48
Сүрөт 9. Кыргыз Республикасында 1992-2013- жылдар арасы ИДП, экспорт жана импорт.(млн. сом)	52
Сүрөт 10. Кыргыз Республикасында экономиканын тышка ачылуу динамикасы.	53
Сүрөт 11. 2013-ж. экспорттун товардык структурасы(жыйынтыкка % менен)	59
Сүрөт 12.2013-жылга. импорттун товардык структурасы (жыйынтыкка % менен).	66
Сүрөт 13: Өлкөлөр арасында товарлардын импорт.....	68
Сүрөт 14. AR мүнөздүү полиномдун терс тамырлары.	90
Сүрөт 15 Импульстук каршылык көрсөтүү анализи	91

КЫСКАРТЫЛГАН СӨЗДӨР

ИДП	Ички дүң продукт
КМШ	Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештиги
ДСУ	Дүйнөлүк соода уюму
УДП	Улуттук дүң продукт_
АКШ	Америка Кошмо Штаты
VAR	Vector Auto Regression
ж.б	жана башка
EX	Экспорт
IM	Импорт
GDP	Ички дүң продук
ТЧӨИ	Тике чет өлкөлүк инвестиция